

Sekuliarizacijos teorija: diskusijos, transformacijos ir atsisveikinimai

JOLANTA KUZNECOVIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Santrauka. Straipsnyje analizuojant mokslinę literatūrą apibendrinamas sekuliarizacijos proceso dominuojantis mokslinis diskursas, išskiriamos pagrindinės sekuliarizacijos proceso analizės kryptys ir problemos, pristatomos sekuliarizacijos teorijų ir pagrindinių sekuliarizacijos diskurso temų tipologijos, apibrėžiamos tolesnės religijos kaitos procesų tyrimų gairės. Apibendrinant sekuliarizacijos proceso mokslines diskusijas straipsnyje teigiama, jog tolesnių sociologinių tyrimų šioje srityje tikslu turi tapti religinių procesų raiškos specifiskumų ir juos lemiančių konteksto ypatumų tyrimai, pripažįstant galimą religijos kaitos proceso trajektorijų ir dimensijų įvairovę bei naujos teorinės paradigmos, aiškinančios religijos kaitą, kūrimą.

Raktiniai žodžiai: sekuliarizacija, modernizacija, religijos kaita.

Keywords: secularisation, modernisation, religious change.

Įvadas

Sekuliarizacijos proceso samprata, jo turinys yra viena labiausiai diskutuojamų religijos sociologijos problemų. Iškelta ir aprašyta dar Makso Weberio, ji iki šiol nesulaukė verdikto. Vieni mokslininkai sekuliarizaciją apibrėžia kaip laipsnišką, tačiau visišką religijos išnykimą, kiti – kaip religijos išstūmimo iš socialinio gyvenimo procesą, tretį siūlo kalbėti ne apie sekuliarizaciją, bet religijos kaitą. Priklausomai nuo to, koks turinys suteikiamas sekuliarizacijos procesui, svarstoma, ar sekuliarizacija yra ilgas, linijinis ir neišvengiamas, ar cikliškas ir kontingentiškas procesas. Ir nors vis dažniau pasigirsta raginimų iš viso atsisakyti sekuliarizacijos sampratos kaip klaidingos ir nepagrįstos, šiam požiūriui oponuojanti nuomonė išreiškiami gana garsiai. Šiame straipsnyje siekiama apibendrinti religijos sociologijoje vykstančius debatus apie sekuliarizacijos sampratą ir procesą, susisteminti vyraujančius teorinius požiūrius ir apibrėžti religijos kaitos procesų tolesnių tyrimų principines nuostatas.

Sekuliarizacijos debatų istorija

Nors religijos raidos idėjos turi labai seną istoriją, pati sekuliarizacijos sąvoka sociologijoje pirmą kartą pavartota bene Weberio, o religijos ir modernybės santykio problemos pradėtos intensyviai nagrinėti tik XX a. viduryje. Tuo metu religijos sociologijoje vyravo maksimalistinės (pagal kategoriškumą) ir klasikinės (pagal ištakas) sekuliarizacijos teorijos. Jos atkartojo dar prieš tris šimtmečius kilusias idėjas, kurios prognozavo religijos pabaigą. Dar 1710 m. Thomas Woolstonas teigė, jog krikščionybė išnyks iki 1900 m., o praėjus pusei amžiaus Volteras tvirtino religijos pabaigą būsiant po 50 metų (Stark 1999, 249). Vėliau apie tai tašė Auguste'as Comte, teigdamas, jog dėl modernizacijos žmonija „išaugs“ teologinę socialinę evoliucijos stadiją, o naujojoje religiją pakeis mokslas. Weberis, rašydamas apie modernizaciją ir pasaulio atkerėjimą, taip pat nebuvo abejingas šiai temai, o Zigmundas Freudas skelbė greitą jos žlugimą, pavadindamas religiją neurotine iliuzija.

XX a. viduryje religijos laikinumo prielaida tapo žinoma kaip sekuliarizacijos teorija. Aukso amžių sekuliarizacijos teorija šventė kitus dvidešimt metų. Tuo metu dominavusios sekuliarizacijos teorijos esmę galima išreikšti Peterio Bergerio žodžiais, pasakytais 1968 m. duodant interviu laikraščiui „New York Times“: „panašu, jog iki XXI a. tikinčius į Dievą žmones galėsime rasti tik mažose sektose, susikūrusiose pasipriešinti visame pasaulyje paplitusiai sekuliariai kultūrai“ (cit. iš Stark 1999, 250).

Ilgą laiką empirinis ir teorinis sekuliarizacijos tezės pagrįstumas nebuvo kvestionuojamas. Nors 1967 m. pasirodė Larry'io Shinerio straipsnis, kuriame jis rašė apie painią šios sąvokos reikšmę, akademinė visuomenė į jį sureagavo vienpusiškai. Kaip pažymi Williamas Swatosas ir Kevinas J. Christiano (1999, 210), Shinerio straipsnis yra įdomus atvejis to, ką Robertas Mertonas pavadino Mathew efektu moksle: Shineris pradėjo ir toliau laikėsi nesipublikavimo šioje srityje programos, ir jo straipsnis, nors dažnai lyg tarp kitko cituojamas, akivaizdžiai neturėjo įtakos sekuliarizacijos teorijos raidai (Swatos, Christiano 1999, 210). Tuo metu didžiausi sekuliarizacijos teorijos apologetai buvo Peteris Bergeris, Thomasas Luckmanas, Karelas Dobbelaer'as ir kiti.

Dar kartą bandyta *šturmuoti* sekuliarizacijos teoriją tik po 20 metų. 1987 m. Jeffry K. Haddenas savo straipsnyje „Desakralizuojant sekuliarizacijos teoriją“ pateikė visapusišką ir išsamią šios teorijos – ir genezės, ir numatomų pasekmių – analizę. Jis pateikė keletą argumentų, vėliau tapusių pagrindinėmis sekuliarizacijos teorijos kritikos gairėmis. Pirma, nuo pat savo atsiradimo sekuliarizacijos teorija buvo greičiau doktrina nei teorija. Ją grindė prielaidos, kurias socialinių mokslų atstovai suvokė veikiau kaip „savaimę suprantamą“ ideologiją, o ne tarpusavyje susietų teiginių sistemą (cit. iš Swatos, Cristiano 1999, 210–211). Antra, sekuliarizacijos teorija yra silpnos loginės struktūros – tai tiesiog „laisvai naudojamų idėjų kratinys“.

Trečia, sekularizacijos teorija neparemta faktais. Ketvirta, sekularizacijos teorijai prieštarauja net ir labiausiai sekularizuotomis laikytose šalyse gausėjantys naujieji religiniai judėjimai (NRJ). W. H. Swatosas ir K. J. Christiano rašė: „jeigu žmonės nustoja tikėti, jog Jėzus Kristus yra Dievas, bet tiki, kad Saytha Sai Baba yra Dievas, sekularizacija nevyksta“ (Swatos, Christiano 1999, 223).

Tuo pat metu sekularizacijos teoriją kritikavo ir racionalaus pasirinkimo teorijos šalininkai. Pavyzdžiui, Rodney Starkas rašė: „bet kokia kaita nėra tas pat kas nykimas! Jeigu kitais metais visi Kanadoje taps dievobaimingais induistais, ši faktą bus galima interpretuoti įvairiai, bet sekularizacijos teorija neturėtų būti interpretacinis pagrindas. Iš tiesų reikia teorijos, galinčios paaiškinti religijos pokyčius, pasakyti mums, kada ir kodėl vieni religingumo aspektai atsiranda, kiti išnyksta, tretį išlieka. Šiuo atžvilgiu sekularizacijos teorija yra tokia pat bevertė kaip liftas, važiuojantis tik žemyn (Stark 1999, 269).

Apibendrinant 9-ojo dešimtmečio pabaigos diskusijas sekularizacijos teorijos diskurse galima išskirti tris kryptis: visiško sekularizacijos teorijos atmetimo, jos transformacijos ir klasikinėse sekularizacijos teorijose suformuluotų argumentų tolesnio teorinio ir empirinio pagrindimo.

Sekularizacijos teorijų grupavimas

Keletą dešimtmečių trunkančios diskusijos tęsiasi, sekularizacijos diskursą padarydamos vis painesnę, o diskusijas, kaip pastaruoju metu neretai teigiama – bevaises.

Debatuose apie sekularizaciją keliama daug probleminių klausimų, kurie suskaido sekularizacijos diskursą į atskiras temas. Tematiškai sekularizacijos proceso debatus yra sugrupavęs Nicholasas Jay Demerathas III. Jis išskiria penkias tematines grupes, kurių kiekviena fokusuojasi į skirtingas problemas: pirmoji problema yra susijusi su sekularizacijos laipsniu – ar sekularizacija reiškia religijos vaidmens kaitą nuo visa apimančios įtakos iki visiško jos vaidmens ir religijos nynykimo visuomenėje, t. y. ar sekularizacija reiškia pokyčius, vykstančius kontinuumo „viskas arba nieko“ kraštiniuose taškuose, ar mažesnius pokyčius, vykstančius pačiame kontinuumo? Antroji problema liečia sekularizacijos lygių aspektus. Klausiami, ar / kaip sekularizacija vyksta makro- (kultūros ir struktūrų) ar mezo- (religinių institucijų ir organizacijų), ar mikrolygmenyje (individualių tikėjimų ir praktikų). Trečiasis klausimas, nukreipiantis sekularizacijos proceso debatus, yra susijęs su sekularizacijos matavimo kriterijais. Jau senokai mokslinėse diskusijose keliamas klausimas, ką rodo tokie kiekybinių tyrimų duomenys kaip bažnyčios lankomumas – ar tai tikrai yra tikėjimo rodiklis, o gal jis susijęs su kitais, pavyzdžiui, socialinio statuso ar tapatybės konstravimo procesais (Davie

1994; Woodberry 1998). Ketvirtoji sekularizacijos debatų problema telkiasi ties tyrimų apibendrinimų ekstrapoliacijos mastu tiek religijų, tiek geografijos atžvilgiu. Penktosios temos centre – skirtingos sekularizacijos proceso sampratos (Demerath III 2009, 1–65).

Minėtas grupavimas yra gana išsamus, apima svarbias sekularizacijos proceso diskusijų temas. Vis dėlto, manytume, esminis šių, kaip ir daugelio kitų panašių, schemų trūkumas – tai, kad, kaip kriterijų pasirinkdamos atskiras temas, jos pastarąsias sugrupuoja, bet sisteminančio aiškumo sekularizacijos debatams nesuteikia, neparodo tų temų ryšių ir sąsajų, esminių teorinių ar požiūrių skirtumų, kurie ir padaro sekularizacijos proceso debatus gana komplikuotus koncepcijų, požiūrių ir temų įvairovės aspektu. Pavyzdžiui, toks grupavimas neperteikia, kaip skirtingi požiūriai pagal sekularizacijos laipsnį siejasi su skirtingomis sekularizacijos lygių ir jos matavimo kriterijų koncepcijomis.

Manytume, apibendrinant sekularizacijos proceso debatus galima išskirti dvi jų kryptis: pirmoji sietina su sekularizacijos proceso veiksmių analize, antroji – su sekularizacijos proceso raiškos dimensijų analize. Kitame skyriuje bandysime parodyti, kaip vieno ar kito sekularizacijos proceso veiksnio prioritetizavimas lemia kitų sekularizacijos teorijos teiginių pobūdį, jų ryšį, pavyzdžiui, atsakymą į klausimą apie sekularizacijos proceso universalumą ar specifiškumą, vienkryptiškumą ar daugiakryptiškumą.

Sekularizacijos proceso veiksniai: modernizacija

Debatuose apie veiksmius arba priežastis, lemiančias sekularizaciją, galima išskirti du požiūrius. Pirmasis kaip pagrindinę sekularizacijos priežastį įvardija modernizacijos procesą, antrasis sekularizacijos priežastis įžvelgia politiniuose ir kultūriniuose procesuose.

Modernizacijos, kaip universalaus proceso, samprata ir požiūris, jog sekularizacija yra integrali modernizacijos proceso dalis, suponavo ir kitus, logiškai iš šių prielaidų išplaukiančius teiginius apie sekularizacijos neišvengiamumą ir universalumą. Šie trys sekularizacijos sampratos aspektai nusako konservatyviųjų sekularizacijos teorijų esmę. Konservatyviųjų teorijų šalininkai teigia, jog „sekularizacijos procesas didesniu ar mažesniu mastu ir priklausomai nuo socialinės kaitos pobūdžio – visų visuomenių bruožas“ (Wilson 1974, cit. iš Tschannen 2003, 40). Vargu ar galima būtų tvirtinti, jog pastaruoju metu šis požiūris vyrauja, tačiau jo įtaka sekularizacijos proceso sampratai ir debatams vis dar turi nemažai įtakos.

Nuosekliausiai šio požiūrio šalininkais galima laikyti Bryaną Wilsoną ir Steve'ą Bruce'ą. Wilsonas rašo, jog sekularizacija, besireiškianti kaip religinio elgesio ir tikėjimų pokyčiai, yra modernios visuomenės bruožas. Konkreti minėtų pokyčių raiška priklauso nuo vietos, tačiau „sekularizacija Vakaruose vyksta kartu su modernizacija“ (Wilson 1998, 51).

Wilsono teorijoje galima išskirti keletą argumentacinių sekularizacijos proceso kryptių, tačiau bene daugiausiai Wilsono dėmesio susilaukė sekularizacijos kaip struktūrinio proceso samprata. Ji remiasi prielaida, jog visuomenės evoliucija priklauso nuo techninio progreso, kuris neatsiejamas nuo racionalizacijos. Racionalumo pasekmė – suardytas bendruomenės gyvenimas ir bendruomeniškumas. Religija, anot Wilsono, yra socialinis reiškinys, siejantis bendruomenę, arba, kitais žodžiais tariant, religija – bendruomenei būdingas reiškinys. Visuomenėje religija gali egzistuoti tik dirbtine forma: „kartais religija gali būti funkcionali visuomenei. Bet kur taip yra, jos funkcija yra politinė. Esminės funkcijas religija atlieka bendruomenėje“ (cit. iš Tschannen 2003, 47). Sekularizacija suprantama kaip struktūrinis procesas, tačiau šios struktūrinės transformacijos turi įtakos ir individui: iš žmogaus tikimasi ne atitikties bendruomenės normoms, prisitaikymo prie jų, bet racionalumo, apskaičiavimo, prisitaikymo prie racionalios tvarkos (cit. iš Tschannen 2003, 45). Šie bruožai formuoja sekuliarumo pagrindą.

Ne mažiau dėmesio modernybės ir sekularizacijos ryšio analizei skiria ir Bruce'as, tarp įvairių šio ryšio aspektų bene labiausiai išskirdamas individualizmą, racionalizaciją ir liberaliąją demokratiją. Tradicinio religingumo formų nykimo priežasčių, anot jo, reikėtų ieškoti Reformacijoje, kuri socialinių santykių tinkle įteisino individualizmą ir racionalizmą, fundamentaliai pakeitusius religiją ir jos vietą modernioje visuomenėje. Individualizmas sugriovė bendruomeninius religinių tikėjimų ir elgesio pagrindus, o racionalizmas transformavo religijos tikslus (Bruce 1996). Liberali demokratija, glaudžiai susijusi su modernizacija, paskatina religinį pliuralizmą, kuris savo ruožtu suardo religijos įtikinamumą (religinės tiesos daugiau nėra suvokiamos ir priimamos kaip savaime suprantamos ir nekvestionuojamos), – tai yra dar viena iš religijos nykimo priežasčių.

Knygoje „God is Dead“, analizuodamas Britanijos pavyzdį sekularizacijos kontekste, Bruce'as pateikia esmingą, jo sekularizacijos koncepciją išreiškiantį apibendrinimą: nors ne visose šalyse viešojoje sferoje religijos vaidmuo vienas, vis dėlto tai, kas šiuo metu vyksta Britanijoje ir Šiaurės Europoje, anksčiau ar vėliau vyks ir kitose šalyse.

Tačiau XX a. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje sekularizacijos debatų metu įvyko esminiai pokyčiai. Modernizacijos ir sekularizacijos priežastinio ryšio ir jo universalumo tezė buvo pradėta intensyviai kritikuoti.

Vieni pirmųjų šių tezų kvestionavo Davidas Martinas ir Peteris Bergeris. Iš sekularizacijos teorijos šalininko oponentu tapęs, Bergeris 1997 m. pripažino: „tai, ką aš ir kiti sociologai rašė apie sekularizaciją 1960-aisiais, buvo klaida. Mūsų pagrindinė prielaida buvo tai, jog modernizacija ir sekularizacija eina koja kojon. Kuo daugiau modernizacijos, tuo daugiau sekularizacijos. Tai nebuvo kvaila teorija. Buvo kai kurių faktų. Bet iš esmės, manau, ji yra klaidinga. Didesnė pasaulio dalis, aišku, nėra sekuliari. Pasaulis yra labai

religingas⁴¹ (cit. iš Stark 1999, 270). Šiek tiek vėliau Yvesas Lambertas (1999), oponuodamas modernizacijos–sekuliarizacijos tezei, rašė, jog modernybė religijai gali daryti ketveriopą poveikį: religija gali nunykti, adaptuotis arba būti naujai interpretuojama, konservatyviai reaguoti į modernybei būdingus pokyčius arba reikštis per inovacijas.

Modernybės, kaip įvairiakrypčio proceso, samprata yra ir Jose Casanovos išsakomos sekuliarizacijos proceso kritikos pagrindas. Jo nuomone, tradicinio Europos sekuliarizacijos paaiškinimo, siejant jį su pagrindiniais modernizacijos procesą nusakančiais veiksniais – augančia diferenciacija, racionalumu arba individualizmu, nepakanka, nes kitos visuomenės, pavyzdžiui, JAV, nėra tokios sekuliarios (Casanova 2007, 111). Modernybė nebūtinai reiškia sekuliarumą ir tradiciškumo sunaikinimą. Atvirksčiai – modernybė tradicijas transformuoja ir pritaiko (Casanova 2007, 103).

Sekuliarizacijos proceso sociokultūriniai ir politiniai veiksniai

Suabejojus modernizacijos ir sekuliarizacijos priešastinio ryšio idėja, sekuliarizaciją nulėmusių / lemiančių priežasčių imta ieškoti sociokultūriuose ir politiniuose procesuose. Pavyzdžiui, Martinas, ištyręs įvairių katalikiškos Pietų Europos ir protestantiškos Šiaurės Europos šalių specifiškumus, parodė, kaip sekuliarizacijos proceso ypatumai priklausė nuo tam tikru istoriniu laikotarpiu dominuojančios bažnyčios galios pobūdžio. Jo teigimu, šiuolaikinę bažnyčios situaciją, religingumo specifiką ir bažnyčios vietą viešajame gyvenime konkrečioje šalyje nulėmė istoriškai susiklostę bažnyčios–valstybės ir bažnyčios–sektos santykiai (Martin 2005).

Tose šalyse, kur antikinė politinė valdžia buvo itin glaudžiai susijusi su bažnytine valdžia (pavyzdžiui, Prancūzijoje – Romos katalikų bažnyčia, Švedijoje – Liuteronų protestantų bažnyčia), Šviečiamajame amžiuje buvo nubrėžtos itin griežtos ribos, skiriančios viešą sekuliarią ir religinę sferas bei niveliuojančios pastarosios dominavimą. Ten, kur oficiali Bažnyčia priešinosi legitimų alternatyvių krikščionybės formų įteisinimui, jis išvengė bažnyčios marginalizacijos viešojo gyvenimo atžvilgiu ir smarkiai mažėjančio bažnyčios lankomumo tendencijas. Ir atvirksčiai – šalyse, kuriose gana anksti buvo legimituotos alternatyvios religijos formos ir kur Bažnyčia atsisakė savo monopolio, religijos kultūrinės marginalizacijos ir religinio dalyvavimo mažėjimas nebuvo tokie radikalūs kaip pirmuoju atveju (Martin 2005). Martinas priėjo prie išvados, kad skirtingos istorinės religijos formos suformavo skirtingas religinio etoso, institucijų ir tikėjimų formas. Ši idėja ne tik inspiravo naują sekuliarizacijos

⁴¹ Plačiau apie Bergerį žr. Mildos Ališauskienės straipsnį „Peterio Bergerio sekuliarizacijos teorijos pokyčiai (1967–2001 m.) ir jų vertinimai šiuolaikinėje religijos sociologijoje“, šiame žurnalo numeryje.

debatų kryptį, bet ir sekularizacijos teorijos transformaciją – ji sugriovė sekularizacijos teorijos kaip homogeniškos, nediferencijuotos (modernizacijos–sekularizacijos ryšio atžvilgiu) statusą (Warner 2010, 45).

Atmesdami ir kritikuodami determinuojančio modernizacijos–sekularizacijos ryšio idėją, Demerathas III, Casanova, Lambertas ir kai kurie kiti sociologai analizuoja socialines, kultūrinės ir politines sekularizacijos proceso prielaidas.

Bene atkakliausiai modernizacijos–sekularizacijos ryšį, kaip sekularizacijos procesą aiškinančią prielaidą, kritikuoja Casanova (2007, 101–120). Iš esmės jis pritaria daugeliui teorinių Martino teiginių apie valstybės ir bažnyčios santykių pobūdžio įtaką religiniams procesams, tačiau valstybės, bažnyčios ir nacijos santykių raidą jis nagrinėja per bendruomenių raidos procesus – religinių, politinių ir socialinių bendruomenių (bažnyčių, valstybių, nacijų) jungimąsi, susiliejimą, iširimą.

Pastaruosius procesus Casanova aiškina remdamasis Weberio daroma skirtimi tarp bendruomenės kulto ir išsigelbėjimo religinės bendruomenės. Remdamasis šia prielaida, Casanova pateikia įdomų apibendrinimą: Europos sekularizacijos išskirtinumą paaiškinant atsakymas į klausimą, kodėl nacionalinės bažnyčios, atidavusios bendruomenės kulto funkciją (t. y. kolektyvinės įsivaizduojamos bendruomenės reprezentacijos arba nacionalinio tapatinimosi pagrindinio ištekiaus funkciją) sekuliariai nacionalinei valstybei (angl. *nation-state*), taip pat prarado gebėjimą funkcionuoti kaip individualaus išsigelbėjimo religijos. Nors, kita vertus, europiečiai nacionalinę bažnyčią suvokia kaip viešą gėrybę, kuria turi teisę naudotis, esant poreikiui, ir todėl toliau išlieka formalūs jos nariai (Casanova 2007, 112).

Ne mažesnės reikšmės religinių procesų raidai turėjo ir 60-ųjų kultūra, kuriai buvo būdinga drastiška bet kokio autoriteto kritika bei kontrakultūriniai judėjimai ir kuri galiausiai suformavo perėjimą iš denominacionalizmo ar institucionalizuoto religingumo į individualų misticizmą bei pradėjo blukinti ribas tarp religijos ir dvasingumo. Remdamasis šia analize, Casanova daro išvadą, kad būtina permąstyti sekularizacijos teoriją.

Savitą sekularizacijos priežasčių ir tipų modelį pateikia Demerathas III (2009, 72). Pasitelkiant sekularizacijos šaltinių ir scenarijų kriterijus, išskiriami vidiniai ir išoriniai šaltiniai bei tiesioginis ir netiesioginis scenarijus. Vidinių ir išorinių šaltinių skirtumas reiškia skirtumą tarp sekularizacijos, inspiruotos kultūros sistemos socialinio konteksto ir sekularizacijos, primestos iš išorės. Tiesioginis scenarijus yra tuomet, kai sekularizacija yra skatinama galios struktūrų (*iš viršaus į apačią*), netiesioginis – kai sekularizacija skverbiasi *iš apačios*, iš kultūros sistemos. Pagal šiuos kriterijus Demerathas III išskiria keturis sekularizacijos tipus: atsirandančią, priverstinę, imperialistinę ir difuzinę sekularizaciją (žr. 1 lentelę).

Kitą versiją, kodėl Europoje mažėja religinis aktyvumas ir ji sekularėja, siūlo racionalaus pasirinkimo teorija (RPT). Atsiradusi, vystoma ir grindžiama

I LENTELĖ. DEMERATHO III SEKULARIZACIJOS PROCESO TIPOLOGIJA

	Vidinė	Išorinė
Netiesioginė	Atsirandanti	Difuzinė
Tiesioginė	Priverstinė	Imperialistinė

Šaltinis: Demerath III 2007, 72.

daugiausia Amerikos religijos praktikavimo patirtimi, RPT oponuoja sekularizacijos teorijai ir siekia paaiškinti religijos gyvybingumą ir religinio gyvenimo formų įvairovę (Stark, Bainbridge 1985; Finke, Stark 1992, 2000). Religingumą šios teorijos šalininkai apibrėžia kaip prigimtinių kiekvieno individo bruožą, o religiją – kaip pasirinkimo dalyką. Religinis pasirinkimas (kaip ir kiti pasirinkimai) priklauso nuo naudos–kainos santykio, tačiau apskritai religinis vartojimas yra aktyvus ten, kur didesnė pasiūla. Pasiūlą užtikrina religinis pluralizmas, todėl pagrindinė religinio gyvybingumo trūkumo ir sekularizacijos Europoje priežastis, anot RPT ideologų, yra monopolistinė ar oligopolistinė religijos rinka, kuri iš esmės parodo, jog religinės rinkos nėra.

Teorijos, oponavusios determinuojančio modernybės–sekularizacijos ryšio idėjai, gerokai modifikavo ilgą laiką dominavusias sekularizacijos teorijas. Jos kėlė prielaidą, jog sekularizacija nėra būtinas modernios visuomenės bruožas, raidos aspektas ar rezultatas. Religijos raidos proceso ypatumai priklauso nuo daugelio sociokultūrinių, politinių ir ekonominių veiksnių, o pati raida nereiškia arba nebūtinai reiškia, kad religija visuomenės ir individo gyvenime pamažu praranda savo reikšmę.

Sekularizacijos proceso raiška

Sekularizacijos raiškos analizės diskurse galima išskirti keletą gana aiškiai išsikristalizavusių temų – tai sekularizacijos raiškos sritys, dimensijos, lygiai, sekularizacijos proceso trajektorijos, raiškos universalumas / specifiskumas. Kitais žodžiais tariant, sekularizacijos raiškos problemos yra susijusios su siekiu atsakyti į fundamentalų sekularizacijos teorijos klausimą – kokius religijos kaitos (reikšmės, įtakos, funkcijų ir kt. aspektais) procesus žymi sekularizacija?

Wilsonui sekularizacijos procesas – tai visų pirma religijos socialinės reikšmės mažėjimas, religinio mąstymo, praktikų ir institucijų reikšmės mažėjimas *socialinės sistemos funkcionavimo srityje*. Sekularizacijos modelis „nenumato nei religingumo, nei organizuotos religijos išnykimo; jis paprasčiausiai indikuoja, kad mažėja religijos vaidmuo socialinės sistemos veikimo srityje, mažėja jos reikšmė socialinėje sąmonėje ir turima mažiau galios daryti įtaką žmonijos ištekliams (laikui, energijai, intelektui, vaizduotei ir sukurtai gerovei)“ (Wilson 1985, 14).

Wilsonas nurodo tris indikatorius, kurie, jo nuomone, atskleidžia modernaus pasaulio sekuliarumą. Pirmą, sekuliarios valstybės religinės valdžios pripažinimas arba nepripažinimas; antra, religijos įtaka (arba jos nebuvimas) normatyvinei tiriamos visuomenės tvarkai ir dalis išteklių, skiriamų visuomenėje religiniams tikslams pasiekti. Paskutinis, trečiasis kriterijus – tai būdas, kuriuo tvarkomos institucijos: ar jos siekia pirmiausia religinių, ar sekuliarių tikslų ir kaip jie gali būti pasiekti (Wilson 1989, 51).

Atitinkamai sekularizacijos tezė, anot Wilsono, apima trijų socialinės organizacijos sričių kaitą: valdžios padėties socialinėje sistemoje kaitą (politinė valdžia tampa nepriklausoma nuo religinės legitimacijos, arba religija nedaro įtakos politinei valdžiai tokiais būdais kaip anksčiau, atlieka mažesnę vaidmenį socializuojant vaikus, nedominuoja kultūriname gyvenime); pažinimo pobūdžio kaitą (mokslinius atradimus pagrindžia empiriniai tyrimai ir etinis neutralumas); gyvenimo būdo kaitą (išvystauja racionalumo principas) (Wilson 1989, 51).

Wilsono pasiūlyta sekularizacijos proceso samprata nesiejama nuo individualaus religingumo pokyčių. Sekularizacija nėra individų sąmonės sekularizacija ar tai, jog dauguma individų neturi jokių su religija susijusių interesų, nors tokia tendencija taip pat galima. Religijos reikšmės socialinėje srityje mažėjimas gali lemti psichologinę ar individualią nepriklausomybę nuo religijos, bet šis sekularizacijos proceso aspektas, anot Wilsono, dar nėra iki galo iširtas, ir neaišku, kokie gali būti kiti, nereliginiai suvaržymai, dėl kurių individas lieka susisaistęs su religiniais institutais arba atlieka religinius ritualus (Wilson 1998, 62).

Martinus taip pat plėtoja sekularizacijos proceso raiškos įvairovės idėją. Bendrame sekularizacijos procese jis išskiria keletą šio proceso trajektorijų, kurių pobūdis priklauso nuo ekumeninės ir viešosios politikos santykių (nepriklausomai nuo to, ar bažnyčia – protestantų, ar katalikų).

Paskutinėje savo knygoje Martinus toliau analizuoja sekuliarios ir sakralios trajektorijų įvairovę, pasitelkdamas „atsikartojančių krikščionizacijų“ ir įvairių sekularizacijos procesų, kaip reakcijos į jas, idėją. Jis pabrėžia modernybei būdingą procesą – krikščionybės įtakos mažėjimą, naujų religijų atsiradimą. Martino nuomone, ši tendencija yra susijusi su institucionalizuota krikščionyste, kuri sukuria „religinę frustraciją itin intelektualizuotos ir chroniškai moralizuotos krikščionybės atžvilgiu“ ir skatina religingumo paieškas. Tačiau, kita vertus, krikščioniškoji tradicija geba adaptuotis prie pakitusio konteksto ir sociokultūrinės valdžios paradigmų. Remdamasis šia prielaida ir papildydamas sekularizacijos proceso trajektorijų idėją, Martinus siūlo veikiau ciklinę, o ne vienapusišką linijinę (ir neišvengiamą) sekularizacijos proceso sampratą: sekularizacija yra atsikartojantis procesas, kurio forma priklauso nuo krikščionybės ir dominuojančios kultūros santykių pobūdžio (Martin 2005).

Remdamasis teiginiu, jog tarp dominuojančio krikščionybės „modelio“

ir individualizmo bei pliuralizmo gali susiklostyti labai skirtingi sąveikų tipai, Martinas pabrėžia nacionalinių, vietinių, regioninių, istorinių ir kultūrinių specifiškumą tyrimų svarbą ir kvestionuoja vienos universalios teorijos (teorinės klišės) galimybę (Martin 2005).

Casanova sekularizacijos proceso raišką ir jos skirtumus siūlo analizuoti pagal kadaise Ernesto Troeltscho pasiūlytą religijų tipologiją. Bet kuri teorija, pretenduojanti būti „bendra“ religijos teorija, privalo funkcionuoti lygiagrečiai trijuose analitiniuose lygmenyse: individualiame, grupės ir socialiniame. Troeltscho išskirti ir aprašyti trys religijos tipai – individualus misticizmas, sekta ir bažnyčia – atitinka šiuos tris analizės lygmenis. Pastaruosius Casanova laiko skirtingais religijos tipais arba lygmenimis (Casanova 2003, 27). Šia trijų religijos tipų samprata turi būti grindžiama ir sekularizacijos proceso analizė. Jo požiūriu, bevaisiai sekularizacijos debatai baigsis tik tuomet, kai religijos sociologai pradės tirti ir tikrinti sekularizacijos raišką visuose minėtuose lygmenyse atskirai (Casanova 1994, 211).

Casanova pateikia gana radikalius (sekularizacijos teorijos atžvilgiu) apibendrinimus: pasak jo, religijos sociologija turėtų mažiau domėtis religijos nykimu, bet skirti dėmesį *naujoms formoms*, atsirandančioms visuose trijuose visų pasaulio religijų lygmenyse: naujoms individualaus misticizmo formoms, nematomai religijai ir individo kultui; naujoms kongregacinės religijos formoms, pradedant NRJ ir baigiant charizmatiniais judėjimais (Casanova 2003, 27).

Koncepcija, pagrįsta idėja, jog sekularizacijos proceso raiška priklauso nuo srities, kurioje šis procesas vyksta, suteikė vieno žymiausių sekularizacijos tyrinėtojų statusą Dobbelaere'ui. Nors Casanovos ir Dobbelaere'o sampratos turi itin daug sąlyčio taškų, vis dėlto būtent Dobbelaere'as išsamiai išanalizavo minėtus sekularizacijos lygmenis ir konceptualiai juos pagrindė. Jis sistematiškai pagrindinius sekularizacijai būdingus procesus ir teigė, jog sekularizacija yra daugiadimensė sąvoka, apimanti mažiausiai tris lygmenis: institucinį, organizacinį ir individo. Instituciniame lygmenyje sekularizacija yra religijos atskyrimas nuo socialinės kontrolės, legitimacijos aparato, dominavimo ar įtakingo vaidmens socialinėje politikoje ir šių funkcijų perdavimas biurokratinėms institucijoms. Organizaciniame lygmenyje sekularizacija reiškia, jog religinės grupės vis labiau derinasi prie modernaus pasaulio reikalavimų. Biurokratinei organizacijai būdingų funkcionavimo principų perėmimas ir jų raida – vienas akivaizdžiausių tokios kaitos pavyzdžių. Šiam teiginiui pritaria ir Bergeris, rašydamas, jog moderni visuomenė verčia religines grupes spręsti dilemą: jos turi arba prisiderinti prie modernybės bei rizikuoti praktiškai ir doktriniškai susilpninti tikėjimą, arba priešintis modernybei ir rizikuoti tapti nereikšminga marginalia grupe (Lyon 2005, 30).

Nors, Danièle Hervieu-Leger nuomone, kai kurios bažnyčios jau seniai naudoja abi strategijas – priima modernybę ir jai priešinasi, šis ambivalentiškumas artimiausioje ateityje tikriausiai taps neišvengiama sėkmingo religinių

grupių funkcionavimo sąlyga. Sekularizacijos procesas individo lygmenyje gali būti pavadintas sąmonės sekularizacija. Dobbelaere'as šį procesą apibrėžia individualizacijos (religijos perėjimo į privačią sritį), netikėjimo, brikoliažo, bažnytinio religingumo mažėjimo sąvokomis (Dobbelaere 1999).

* * *

Pastaruoju metu sekularizacijos teorija susilaukia daug kritikos, kurios turinio amplitudė apima ir raginimą apskritai atsisakyti sekularizacijos teorijos, ir bandymus ją keisti arba ieškoti naujų empirinių pagrindimų bei teorinių apibendrinimų.

Siūlymai pripažinti sekularizacijos teoriją nepagrįstu ir netinkamu analitiniu instrumentu girdimi jau seniai. Be įvardytų Shinerio, Haddeno ir Bergerio darbų, dar galima pridėti ir Martino darbus, kuriuose jis savo abejones dėl sekularizacijos teorijos išreiškė dar 1965 m., siūlydamas šią sąvoką eliminuoti iš sociologinio religijos kaitos diskurso (Martin 2005). Vėlesniuose savo darbuose šios minties jis neatsisako.

Grace Davie, vertindama sekularizacijos teoriją, taip pat pritaria būtinybei keisti teorinę religijos analizės paradigmą. Jos nuomone, religija vis dar turi įtakos visoms visuomenės gyvenimo sritims, todėl religijos vaidmens modernioje visuomenėje permaštymas, pasitelkiant empirinius tyrimus ir kuriant naujas bei skirtingas teorines paradigmas, leidžiančias suprasti religijos prigimtį ir esmę modernioje visuomenėje, turi tapti nauju socialinių mokslų uždaviniu (Davie 2007, 63, 252).

Prie mokslininkų, siūlančių transformuoti, keisti sekularizacijos sampratą, galima priskirti Casanovą. Anot jo, suprasti kompleksinę religijos situaciją Europoje galima tik išsilaisvinus nuo *tradicinės* (kursyvas J. K.) sekularizacijos teorijos prielaidų, naujai pažvelgiant į Europos sekularizacijos patirtį ir pasitelkiant lyginamąją istorinę ir globaliąją perspektyvą. Jis nesūlo atmesti sekularizacijos teorijos kaip tokios, kuri neatlieka analitinio instrumento funkcijos. Pasak Casanovos, sekularizacijos teorija naudinga ne tik kaip modernios Europos transformacijų analitinės rekonstrukcijos būdas, bet ir kaip analitinis konstruktas lyginamiesiems tyrimams, kurių tikslas – visų religijų istorinės transformacijos modernios struktūrinės diferenciacijos sąlygomis įvairovė (Casanova 2003, 22).

Hervieu-Leger nuomone, moderni visuomenė inspiruoja du procesus: suardo kai kurias religingumo formas, bet tuo pat metu kuria religijos poreikį. Tačiau religija turi būti suderinama, atitinkanti modernybę. Anot Hervieu-Leger, sekularizacija – tai religijos prigimties (angl. *nature*) ir formų reorganizacija į konfigūracijas, suderinamas su modernybe, o sekularizacija nereiškia religijos išnykimo (cit. iš Davie 2007, 60).

Trumpai apibendrinant pirmiausia tenka pasakyti, kad religijos

sociologijoje diskusijos apie teorines ir praktines sekularizacijos problemas tęsiasi. Ir kažin ar reikėtų ir ar galima tikėtis, jog artimiausioje ateityje bus sudaryta bendra nuomonė. Tačiau akivaizdu, jog empiriniai tyrimai, kurių metu kaupiami faktai ir argumentai, skatina kurti naują paradigmą.

Atliekant tolesnius sociologinius religijos raiškos ir kaitos tyrimus Lietuvoje pirmiausia būtina susitarti dėl vartojamos sąvokos turinio ir tiksliai nurodyti, ar kalbant apie sekularizaciją turimas omenyje religijos laipsniškas išnykimas, ar religijos reikšmės individo gyvenime mažėjimas, ar įvykusi / vykstanti socialinių institucijų diferenciacija, ar visi šie procesai kartu, ar tiesiog religijos kaita.

Jeigu vis dėlto pripažįstame, jog sekularizacijos procesas iš esmės reiškia *religijos kaitos procesus*, turime pripažinti ir tai, kad religijos kaitos procesų mokslinės interpretacijos lauke (ypač europinių tyrimų kontekste) neturėtų vienvaldiškai dominuoti sekularizacijos teorija. Kalbant apie religijos kaitą, sekularizacijos procesą galima suvokti tik kaip vieną iš *galimų* kaitos trajektorijų. Religijos kaitos procesų aiškinimas, dažniau pasitelkiant ir kitas socialines bei sociologines teorijas, praplėstų religijų kaitos proceso pažinimo ribas, labiau susietų su socialiniu ir kultūriniu kaitos kontekstu. Todėl tolesnių sociologinių tyrimų religijos raiškos ir kaitos srityje tikslu turi tapti religinių procesų raiškos specifiškumą ir juos lemiančių konteksto ypatumų tyrimai, pripažįstant galimą religijos kaitos proceso trajektorijų ir dimensijų įvairovę. Tikėtina, jog tokie tyrimai leistų priėti prie išvadų, apibendrinančių jau bevaisėmis tapusias diskusijas apie sekularizacijos procesą, ir konstruoti naujas, šiuolaikinių visuomenių realijas atitinkančias teorines prieigas.

Literatūra

- Bruce, S. 1996. *Religion in the Modern World: From Cathedral to Cults*. Oxford: Oxford University Press.
- Casanova, J. 2009. "The Religious Situation in Europe." In *Secularization and the World Religions*, eds. H. Joas, K. Wiegandt, 206–228. Liverpool: Liverpool University Press.
- _____. 2007. "Rethinking Secularization: A Global Comparative Perspective." In *Religion, Globalization, Culture*, eds. P. Beyer, L. Beaman, 101–120. Leiden: BRILL.
- _____. 2003. "Beyond European and American Exceptionalisms: Towards a Global Perspective." In *Predicting Religion. Christian, Secular and Alternative Futures*, eds. G. Davie, P. Heelas, L. Woodhead, 17–29. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- _____. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: Chicago University Press.
- Davie, G. 2007. *The Sociology of Religion*. London: Sage Publications.

- _____. 1994. *Religion in Britain since 1945: Believing without Belonging*. Oxford: Blackwell.
- Demerath III, N. J. 2009. "Secularization and Sacralization Deconstructed and Reconstructed." In *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*, eds. J. A. Beckford, N. J. Demerath III, 57–80. Los Angeles: Sage Publications.
- Dobbelaere, K. 1999. "Towards an Integrated Perspective of the Processes Related to the Descriptive Concept of Secularization." *Sociology of Religion* 60 (3): 229–247.
- Lambert, Y. 1999. "Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religions Paradigms?" *Sociological Analysis* 60 (3): 303–333.
- Martin, D. 2005. *On Secularization. Towards a Revised General Theory*. Hants, Burlington: Ashgate.
- Stark, R. 1999. "Secularization, R.I.P." *Sociology of Religion* 60 (3): 249–273.
- Swatos, W. H., Christiano, K. J. 1999. "Secularization Theory: The Course of Concept." *Sociology of Religion. A Quarterly Review* 60 (3): 209–228.
- Tschannen, O. 2003. "The Evolutionary Principle in the Study of Religion and Society." In *Predicting Religion. Christian, Secular and Alternative Futures*, eds. G. Davie, P. Heelas, L. Woodhead, 40–52. Hampshire, Burlington: Ashgate.
- Warner, R. 2010. *Secularization and Its Discontents*. London: Continuum International Publishing Group.
- Wilson, B. 1998. "The Secularization Thesis: Criticisms and Rebuttals." In *Secularization and Social Integration: Papers in Honour of Karel Dobbelaere*, eds. R. Laermans, B. Wilson, J. Billet, 45–66. Leuven: Leuven University Press.
- _____. 1985. "Secularization: The Inherited Model." In *The Sacred in a Secular Age. Toward Revision in the Scientific Study of Religion*, ed. P. Hammond, 9–20. Berkeley: University of California Press.
- _____. 1982. *Religion in Sociological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Woodberry, R. D. 1998. "When Surveys Lie and People Tell the Truth: How Surveys Over-Sample Church Attenders." *American Sociological Review* 63: 119–22.
- Woodhead, L., Heel, P. 2000. *Religion in Modern Times. An Interpretive Anthology*. Kundli: Blackwell Publishing.
- Furset, I., Repstad, P. 2006. *An Introduction to the Sociology of Religion. Classical and Contemporary Perspectives*. Hants, Burlington: Ashgate.

The Secularization Theory: Discussions, Transformations and Farewell

Summary

In the sociology of religion the concept secularization is understood as multidimensional and multilevel one. However, in Lithuanian non-sociological discourses the term secularization is used only for marking gradual decline of religion. The main aim of the article is to discuss a theoretical background for the further research of religion and religious change in Lithuania. The article summarizes the dominant sociological discourses on secularization, it overviews a variety of research questions related to religious change in the modern world and discusses typologies of

secularization concept. The author proposes to group a variety of themes of the secularization debates around two core theoretical problems: a) determinative factors of secularization and b) ways of its manifestation.

Summarizing discussions on secularization and following Danièle Hervieu-Leger, Grace Davie, Jose Casanova and other sociologists, the author states that the further research of religion and religiosity in Lithuania should explore different ways of the expression of individual religiosity and spirituality, organizational changes in religion and the socio-cultural context of religious and spiritual processes in the country. The research on religious change should recognize the limitations of secularization theory and the need for a new theory of religion, religious change and spirituality in modern society.